
Választások 2002.

BOZÓKI ANDRÁS

Politikai fordulat Magyarországon

2002 áprilisában bekövetkezett az, amire a közvélemény-kutató intézetek előzetes mérései alapján nemigen lehetett számítani: a választásokon győzött az Magyar Szocialista Párt (MSZP) vezette baloldal, és vereséget szenvedett a Fidesz – Magyar Polgári Párt vezette jobboldali tömörülés. Magyarország megint követi a lengyel fordulatot – miként tette azt 1994-ben és 1998-ban. A politikai inga kilengése e két országban hasonló ütemben történik.

Az MSZP, valamint a Fidesz–MPP vezette csoportosulás – amelybe beletartozott a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Kereszténydemokrata Szövetség (KDSZ) és a romák egy részét tömörítő Lungo Drom is – rendkívül éles harcot vívott. Az április 7-i első választási fordulóban az MSZP 42 százalékos eredményével egyetlen százalékkal megelőzte a jobboldali pártszövetséget. A leendő kormány összetételének szempontjából ennél is fontosabbnak bizonyult azonban, hogy nemcsak a nagy pártok versenyében maradt alul a jobboldal, hanem a kis pártok küzdelmében is: az önállóan induló liberális Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) öt és fél százalékos eredményével épphogy átlépte az ötszázalékos küszöböt, míg a szélsőjobboldali Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) négy és fél százalékos szavazati aránnyal elbukott. Bár az április 21-i második fordulóban a Fidesz–MPP vezette jobboldal sok vidéki körzetben le tudta dolgozni hátrányát, ezzel csupán az MSZP abszolút többségét tudta megakadályozni, de a szocialista-liberális koalíciós többség létrejöttét nem.

Négypárti parlament jött létre, amelyben a baloldalt a szociáldemokrata MSZP és a liberális SZDSZ, a jobboldalt pedig a konzervatív MDF és az új jobboldali Fidesz–MPP jeleníti meg.

A 198:188-as parlamenti mandátumarány biztosította, hogy májusban Medgyessy Péter vezetésével az MSZP és az SZDSZ alakíthatott kormányt.

A KAMPÁNY

Számos okunk van arra, hogy a 2002-es parlamenti választásokat a magyar demokrácia történetének legérdekesebb, legemlékezetesebb politikai fordulataként tartsuk számon. Soha nem volt ilyen magas a választási részvétel (az első fordulóban 71 százalék, a másodikban 73 százalék). Soha nem volt ilyen erőteljes a polarizáció, soha nem folyt ilyen érzelmekkel és indulatokkal telített kampány a demokratikus Magyarországon. Soha ilyen éles, negatív kampányt nem folytattak a két forduló között a kormánypártok, soha korábban nem vittek ki ennyi embert az utcára ugyanezek a pártok, ugyancsak a két választási forduló között. Soha nem ünnepeltek még vesztes pártvezért annyian, mint a Fidesz–MPP hívei Orbán Viktort a bukás után. Soha nem volt még ennyire egymásra utalva az egykori kommunista párt jogutódja (MSZP) és az egykori rendszerellenzékéből kinőtt liberális párt (SZDSZ).

A közvélemény-kutatók – a Medián kivételével – magabiztos Fidesz–MPP győzelmet prognosztizáltak és korábban nem látott mértékben tévedtek. Tévedésükről azonban nemcsak ők tehettek. Ha ugyanis az emberek nem merik elmondani a véleményüket, azért nem a kérdezőbiztosok a felelősök. Ők csak azt tudják mérni, amit az emberek mondanak nekik. Ha az emberek tartanak véleményük elmondásának esetleges következményeitől, akkor inkább csöndben maradnak – például ezért nincsenek diktatúrákban közvélemény-kutatások. Az Orbán-kormány négy évének legsúlyosabb kritikája talán éppen az volt, hogy a Fidesz-ellenes választók jelentős része egyszerűen nem merte elmondani a véleményét. Egy demokratikus kormány esetében ilyen helyzet kialakulása meghökkentő. A közvélemény-kutatókat teljesen váratlanul és felkészületlenül érte, hogy utóbb kiderült: a választás vasárnapján tömegesen bukantak fel korábban meg nem nyilvánuló, ún. „rejtőzködő” szocialista szavazók.

A kormánypártok vereségének okát egyrészt kormányzásuk konfrontatív stílusában és tartalmában, másrészt a kampányukban elkövetett hibákban látom. Néhány szót először az utóbbiról. A jobbközép pártok klasszikus kampánystratégiája szerint először biztosítani kell a radikális jobboldali voksokat, majd a választások közeledtével fokozatosan be kell húzódni középre. Választást nyerni ugyanis csak középről lehet. Kampánya során február végétől a Fidesz–MPP egyre inkább elment a szélsőjobb irányába a MIÉP-szavazók átcsábítása érdekében. Túl ké-

són tette ezt. Március végén már nem volt ideje visszajönni közésre, saját „MIÉP-közeli” retorikája foglya lett. Ez azzal járt, hogy a középben nyíló térbe be tudott valamelyest jönni az MSZP, egyúttal fokozatosan feljavult a korábban teljesen esélytelen alakulatként emlegetett Centrum Párt. Így amit a Fidesz-MPP megnyert a réven, elvesztette a vámon.

Miközben a Fidesz-MPP erőteljes kampányt folytatott, és hangsúlyos szimbolikus üzenetek – mint a Terror Háza átadása és az új Nemzeti Színház felavatása – célba juttatásával kísérletezett, fő ellenfele, az MSZP tudatosan „puha kampányt” vezetett, azzal a megfontolással, hogy közelebb kerüljön a mérsékelt centrumszavazókhoz. Ezt szolgálta, hogy Medgyessy Péter az Orbán-kormány helyes intézkedéseinek folytatásáról, a „boszorkányüldözés” elutasításáról beszélt. Míg a Fidesz kampánya a múlt és jövő közötti szimbolikus választóvonal meghúzásával hangsúlyozottan a fiatal generációk oldalára állt, az MSZP kampánya nemcsak az aktív, életerős választópolgárok, hanem a gyengék, idősek, elesettek és nyugdíjasok szavazatait is megcélozta. Az MSZP kampánya így tudatosan a Fidesz üzeneteinek ellenpontosására fektette a hangsúlyt.

A Fidesz kampánya nagymértékben épített a kormány tevékenységének bemutatására, amelyben a párt és a kormány kampánya összefonódott és fokozatosan erősödő sikerpropagandával párosult. Mindezt egy szélesebb, általánosabban megfogalmazott, „metapolitikai kampány” kísérte, amely az új magyar gazdasági modellről („magyar csoda”), az olimpiáról, a házáról, a lelki újjászületésről és általában a különféle nagy ívű álmokban, víziókban megragadható magyar felemelkedésről szólt. A kampányban az MSZP két ízben használta hangsúlyosan a negatív kampány technikáit. Először januárban, amikor az Orbán-Nastase-megállapodás várható hátrányos következményeit, a keleti megyék magyar munkavállalóinak állásvesztését (és ezzel összefüggésben a hagyományos románellenességet) állította középpontba; másodszor pedig április elején, a kampány utolsó hetében, amikor Kövér László kötéllal fenyegető, meggondolatlan kijelentését a Fidesz-kormányzás folytatásától való félelem jogosságának alátámasztására használta fel.

Míg a Fidesz vezette pártszövetség igen jól szerepelt a nyugati megyékben, valamint az Alföld legtöbb megyéjében, addig az MSZP Észak-Magyarországon és Budapesten aratott győzelmet. A Fidesz számára alighanem végzetesnek bizonyult Budapest jelentőségének alábecslése. Végül is az MSZP minimális előnyét nem a vidéki szavazatok, hanem a fővárosban aratott lavinászerű győzelme biztosította (a baloldal a 32 budapesti választókerületből 28-ban győzött).

A Szabad Demokraták Szövetsége elérte azt a minimumot, ami a parlamentbe jutáshoz szükséges volt, s ezzel a következő négy évre stabilizálta helyét. A kampányban az MSZP és az

SZDSZ között utóbb tudatosként értékelt munkamegosztás volt megfigyelhető: míg az MSZP inkább a társadalmi béke és a „jóléti rendszerváltás” pozitív üzeneteit próbálta célba juttatni, addig az SZDSZ ironikus hangvételű negatív kampányt folytatott, célkeresztjébe állítva a korrupciót. Az SZDSZ kampányának hangvétele elütött a többi pártétól, így a liberális érzületű bizonytalan választók számára könnyen azonosíthatóvá tette az SZDSZ-t. Másrészt pedig a szabad demokraták korán elkezdték a kampányukat, mielőtt még a nagy pártok színre léptek volna. Jelenlétük így már akkor bevéődött szimpatizánsaik tudatába, mielőtt a Fidesz–MPP és az MSZP átvette volna a terepet. Mindazonáltal a párt által elért öt és fél százalékos eredményből súlyos tanulságok is adódnak az SZDSZ számára. Alighanem ez a maximális szavazati arány, amelyet negatív kampánnyal el lehet érni. Nagyobb párttá válni nem lehet pozitív üzenetek nélkül. A liberális pártra szavazók száma 1990 óta folyamatosan csökkent és egyre inkább Budapestre és a nagyobb városokra koncentrálódik. A politikai rendszer a „kétpártosodás” irányába mutat és az SZDSZ-nek a jövőben az eddigieknél nyilván nagyobb erőfeszítést kell tennie ahhoz, hogy fenntartsa a liberális alternatívát.

A negyedik szabad választásokon felértékelődött a harmadik helyezés. A választások győztese az MSZP lett, de mellette „királycsináló” szerepbe került az SZDSZ. A liberális párt nélkül nem lehetett kormányt alakítani. Mintha a választók most kompenzálták volna az SZDSZ-t az 1998-as drámai vereségért. A szabad demokratáknak most kis pártként is nagyobb szavuk lehet a kormányzásban, mint az 1994–98 közötti Horn-kormány idején, amikor az ország második legnagyobb pártjaként is koalíciós „fölsőlegnek” bizonyultak.

Ám van az éremnek egy másik oldala is: az SZDSZ mozgásterre beszűkült, és úgy tűnik, a liberális alternatíva többé nem pótlusképző erő. Kiderült, hogy az SZDSZ jövője csak az MSZP oldalán képzelhető el. Átállás jobbra többé nem lehetséges, mert azt a párt törzsszavazói nem követnék. A letisztult profilú SZDSZ-nek nem volt oka további identitásvitákra: hezitálás nélkül kimondhatta önmagáról, hogy baloldali liberális párt.¹

Ha a Fidesz–MPP vezette csoportosulás nem is tudta lefedni a jobboldali szavazóbázis egészét, arra képes volt, hogy a Magyar Igazság és Élet Pártja elől elszívja az oxigént. A liberális demokrácia hívei számára a 2002-es választások egyik legjobb híre az volt, hogy az alkotmányos demokrácia alapelveit csak részben elfogadó, unióellenes és ultranacionalista MIÉP nem került be az új országgyűlésbe. Nem azért, mintha sokkal kevesebben szavaztak volna a MIÉP-re, mint 1998-ban, hanem mert a párt nem tudta annyival növelni támogatói táborát, amennyit a választások magasabb részvételi aránya megkövetelt volna tőle. Azok az újonnan belépő százezrek, akik hetven százalék fölő

duzzasztották a választói részvételt, a Fideszre vagy az MSZP-re szavaztak. Őket a két nagy párt közötti kielezett küzdelem mozgósította. Ennek az új helyzetnek lett vesztese a MIÉP. Ezzel párhuzamosan az ortodox kommunista Munkáspárt szavazataránya is két százalékra csökkent.

A MIÉP-vezér Csurka István mellett búcsút vehetünk a régi stílusú populizmust képviselő Torgyán Józseftől, a Független Kisgazdapárt (FKGP) vezetőjétől, a rendszerváltás óta eltelt 12 év magyar politikájának jellegzetes szereplőjétől is. Az 1989-90-es rendszerváltás „történelmi pártjai” közül mára valamennyi eltűnt a magyar politikából. Az FKGP egy százalék alatti teljesítménye – amely még állami támogatásra sem jogosítja fel – azt valószínűsíti, hogy az agrárpárt immár végleg a történelemlapok lapjaira kerül.

A liberális demokrácia barátainak, a jogállam és az alkotmányosság híveinek örömteli fejlemény, hogy szélsőséges pártok nem kerültek be a parlamentbe. Ez a választások legnagyobb eredménye. Az új ciklusban megnyugodhat a közélet, és a politikai élet súlypontja – a parlamenten kívül rekedt radikális csoportok várható utcai demonstrációi ellenére – visszakerülhet az utcáról az országgyűlésbe. Helyreállhat a külpolitikai konszenzus, hiszen ebben a ciklusban fog Magyarország csatlakozni az Európai Unióhoz, beteljesítve ezzel a rendszerváltás egyik álmát, az Európához való visszatérést.

A FORDULAT OKAI

Az 1989-90-es demokratikus átmenet idején a régi rendszerrel való szakítás demonstrálása volt a legfontosabb, így a rendszerváltást a múlt és jövő közötti választóvonal meghúzásán alapuló, szimbolikus politika dominálta. A politikai elitek és követők a morális politika nyelvét beszélték. Ahogyan azonban – 1994-től kezdve – a gazdasági átmenetből fakadó transzformációs válság enyhítése került napirendre, a politikai diskurzust az államháztartásról, a költségvetési egyensúlyról és a nagy elosztórendszerek reformjáról folytatott pragmatikus viták uralták. Ez már nem a szimbolikus politizálás, hanem a gazdasági reformpolitika időszaka volt, amely a súlyos gazdasági helyzetben lévő ország válságának menedzseléséről, a gazdasági rendszerváltásról folytatott vitákban jelentkezett, majd a privatizációt és a kapitalista átalakulást felgyorsító, az örökölt adósságok felszámolását célul tűző, fájdalmas megszorító intézkedéscsomagban kulminált.

Általában amikor a gazdasági szerkezetváltás befejeződik és a gazdaság fejlődésnek indul, a politikai diskurzusok fő iránya ismét megváltozik és egyre inkább az elosztási viták kerülnek előtérbe. Lényegében ez a folyamat indult el Magyarországon

is, ahol az 1998-ban hatalomra került politikai csoportosulás kifejezetten a középosztályok támogatására helyezte a hangsúlyt, amelyet mind gazdasági, mind morális értelemben a nemzeti fejlődés és felemelkedés húzóerejének tekintett. Ezzel szemben kevesebb figyelmet fordított más társadalmi rétegekre: az idősebbekre, az iskolázatlanabbakra, a leszakadókra és a munkanélküliekre. Ami mégis újdonság volt a demokratikus konszolidáció nemzetközi trendjeihez képest, az a társadalom erőteljes kettéosztására való törekvés volt. Gazdasági prosperitás idején szokatlan, ha egy kormány a „több mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás” programjával és az „egész pályás letámadás” stílusával fog munkához, mert ezzel kérdéssé teszi a nemzet békés újraegyesítésén alapuló konszolidációs politika melletti elkötelezettségét.

A politikában vannak megosztó (*divider*) és egyesítő (*uniter*) típusú politikusok, és történeti időszakoktól függően hol az egyiknek, hol a másiknak jön el az ideje. Radikális társadalmi átalakulások idején a „barát–ellenség” dichotómiájára épülő megosztó politikák szoktak előtérbe kerülni, míg békeidőben, konszolidáció idején általában az egyesítés és a társadalmi béke megőrzése van napirenden. Magyarországon az volt a szokatlan, hogy az 1998–2002 között kormányzó garnitúra megosztó célokat meghirdetve akart konszolidálni. Újra megjelentek az 1990–94 közötti MDF-korszak szimbolikus politizálásából ismerős „ők és mi”, „hazafiak és hazaárulók”, „nemzetiek és nemzetietlenek” fogalompárjai, amelyek nem éppen a demokratikus konszolidáció diskurzusának jellemzői. Feszültség támadt a kormányzat konszolidációs feladatai és az újraélesztett szimbolikus politizálás között. Hogyan lehet konszolidálni a „második forradalom” retorikájával? Csakhamar egyre több elemzőben kétségek ébredtek azzal kapcsolatban, hogy vajon nem éppen a konszolidáció ellentétéről, a *dekonszolidációról* van-e szó?

Az Orbán-kormány abból indult ki, hogy mindaddig nem tekinthető a rendszerváltás befejezettnek, amíg az elitváltás le nem zajlik, ezért a „több mint kormányváltás” túlfűtött retorikája a radikális elitváltás programját idézte. Mindez harci programot jelentett a hatalomra kerülő új, generációs alapon szerveződött elitcsoportnak és egyszersmind gyógyírt ígért a rendszerváltás addigi (relatív) veszteséinek frusztrációjára. Miközben az elmúlt ciklus kormánya egyetlen komolyabb társadalmi vagy gazdasági reformot sem valósított meg, a középosztályt támogató újraelosztó politikáját a szimbolikus politizálás moralizáló beszédmódjával körítette, hogy társadalmilag legitimálja az „elitváltásnál több, reformnál kevesebb” tartalmú politikai gyakorlatot.

Az Orbán-kormány végrehajtotta az elitváltást, de ezen túl az ország kulturális kettéosztására törekedett. Ezzel az volt a cél-

ja, hogy az 1994-ben szétesett jobboldalt integrálja, s elkerülje a lengyelországi fragmentált jobboldali pártok sorsát. Az 1989-es alkotmányos konszenzus alapelveinek, gyakorlatának és intézményeinek kikezdésével az Orbán-kormány létrehozta saját társadalmi bázisát, megteremtve ezzel két erős politikai kultúra versengésének „párhuzamos Magyarországot”. A stratégiává emelt szimbolikus politizálás azonban azt a célt is szolgálta, hogy elfedje a konszolidációt veszélyeztető „belső párt” kiépülését, és annak az alkotmányos jogelveket védő, politikára figyelő közönséggel vívott küzdelmét. Az alkotmányos aggályokat hangoztatok érveit nem aszerint ítélte meg, hogy az aggályoskodók a vélelmezett közjó érdekében szólnak-e föl, hanem hogy melyik táborhoz tartoznak. Aszerint, hogy „velünk” vannak-e vagy „ellenünk”.

Veresége ellenére a magyar jobboldal nem fog a lengyel jobboldalhoz hasonlóan szétesni. A létrehozott társadalmi koalíció több részből, több milióból áll. Ide tartoznak mindenekelőtt a megvásárolt személyek és csoportok: a Fidesz nagyon tudatosan építette saját klientúráját. Egy másik rétegét az antikommunizmus tartja össze: az Orbán-kormánynak ugyanis sikerült úgy mozgósítania táborát, hogy hívei azt gondolták, aki az ellenfélre szavaz, az a múltra, a „kommunizmusra” szavaz. Van azután egy harmadik, részben ezzel egybeeső kör, a vallásos embereké. Ma Magyarországon elterjedt az a meggyőződés, hogy aki vallásos, az a jobboldali pártokra szavaz, s ebben jelentős szerepet játszott a katolikus és református egyház politikai aktivitása. Az Orbán-kormány jelentős összegekkel támogatta a hagyományos egyházakat és ösztönözte közéleti-politikai szerepvállalásukat. A millenniumi ünnepek során sokakban kétségeket ébresztett arra vonatkozóan, hogy mennyiben tekinti „szentfrásznak” az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos követelményét. E három csoport megszólításával a Fidesz egy eredetileg rendkívül heterogén koalíciót tudott létrehozni és összekovácsolni. A párt mérsékeltebb vezetői megnyerték maguknak a visszafogottabb politikai stílust kedvelő konzervatívokat, miközben e koalíció másik végén meg lehetett szerezni a radikális retorikára vevő, kisebb településeken élő, kevésbé iskolázott emberek szavazatát, akik többnyire vesztesként kerültek ki a rendszerváltásból.

E társadalmi koalíció létrejöttéhez azonban szükség volt még egyfajta hiányérzet érzékelésére is: annak az olthatatlan vágyának a felismerésére, ami a társadalom széles köreiből él egy erős, hatékony, oltalmazó állam iránt. A rendszerváltás deregulációs, piacpárti programja legyengítette az államot, és az emberek úgy érezhették: nincs semmi olyan társadalmi intézmény, amely őket védelmezné, oltalma alá venné. Hogy miközben itt „a feje tetejére áll a világ”, egyúttal szétesik, dezintegrálódik, érdekcsoportok martalékává válik az állam is, amelynek pedig

a közjót kellene képviselnie. A Horn-kormány (helyenként korporatizmussal kevert) neoliberais gazdaságpolitikája nem elégítette ki ezt az igényt. Ezt az elementáris, ám megalapozott hiányérzetet vette észre a Fidesz, és elébe sietett. Jól érzekelte, hogy állam nélkül nincs demokrácia. De azt már kevésbé ismerte fel, hogy jogállam nélkül sincs. Ahelyett, hogy az államot a közjó megvalósításának eszközévé tette volna, mintegy „beköltözött” az államba és azt önmaga számára sajátította ki. Mivel az állam a Fidesz–MPP kormányzása idején egy új, a szocialistákkal szemben alternatívát jelentő érdekcsoport preferenciáit szolgálta – vagy legalábbis ez a látszat keletkezett –, az „erős állam” retorikája sokak szemében csak a nepotizmust erősítette. Parlamenti ellenőrzés alól kivont, közpénzekből fenntartott intézmények (mint a Magyar Fejlesztési Bank) megerősítésével lassan elmosódott a különbség az államosítás és a privatizáció között.

A társadalom többsége így egyre inkább azt érzekelte, hogy a Fidesz–MPP vezetői úgy gondolkodnak: ha „a kommunistáknak szabad volt közjavadat eltulajdonítani, akkor szabad nekünk is”. De ha ez így van, akkor miben különbözik a „polgári Magyarország” mentalitása az egykor volt kommunistákétól? – gondolhatták a választók. Amikor a Fidesz–MPP „esélykiegyenlítő” politikájához használta az államot, leépítette annak liberális vonásait, és több esetben megkérdőjelezte az alkotmányban garantált állampolgári jogegyenlőség elvét. Ha ugyanis nincs nyílt pályázat, mert a nagyobb megbízásokat mindig ugyanaz a kör szerzi meg, akkor nem a teljesítmény, hanem a politikai igazodás válik a döntések kritériumává, vagyis megszűnik az egymással vetélkedő társadalmi szereplők közötti esélyegyenlőség. Ez a gyakorlat kezdte aláfosni a rendszer demokratikus legitimitációját, és azt a vélekedést igazolta, hogy itt a liberális jogállam és a parlamenti demokrácia pusztá kullissza, amely mögött 1998 előtt a szocialisták álltak a húsosfazék körül, 1998 után pedig a Fidesz–MPP hívei. Ez potenciálisan veszélyes helyzetet teremtett: ha ugyanis kevesen hisznek a demokratikus jogállam fenntartásának lehetőségében, akkor az nehezen tartható életben. A 2002-es választások eredménye e felfogás elutasítását is jelentette.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A demokratikus konszolidáció alapjellemzője, hogy a demokrácia széles és mély legitimitást élvez mind az elitcsoportok, mind pedig a társadalom körében. Szorosan összefügg tehát a demokratikus politikai kultúra kialakulásával és megerősödésével. Ebben a politikai kultúrában a szereplők nem gondolkodnak olyan játszmákban, amely átlépné a demokratikus érdekérvé-

nyesítés határait, s ez mind a jogszabályokban és politikai eljárásokban, mind az intézményrendszerben, mind pedig a mindennapi politikai gyakorlatban megnyilvánul.

A demokratikus konszolidáció egyaránt vizsgálható az elitek, a szervezetek és az állampolgárok szintjén. A konszolidáció az elitek körében akkor nyilvánvaló, ha a politikai vezetők, a véleményirányítók, a kulturális élet szereplői, az üzleti körök prominensei és egyéb társadalmi clitscsoportok vezéralakjai nemcsak passzívan elfogadják, de meg is vannak győződve arról, hogy a demokrácia a kormányzás legjobb formája, és az ezt biztosító alkotmányos rendszer érdemes a támogatásukra. A politikai vezetők elismerik egymás alkotmányos jogát a hatalomért vívott békés versengésre, ők maguk a törvények uralma alatt állnak, betartják a jogszabályokat, és nem ösztönzik követőiket a politikai viselkedés kölcsönösen tiszteletben tartott alkotmányos normáinak áthágására. Ugyanez vonatkozik a társadalom valamennyi jelentős pártjának, érdekszervezetének és mozgalmának normáira. Ami az állampolgárok szintjét illeti, akkor lehet szó demokratikus konszolidációról, ha az ország lakosainak legalább 70 százaléka konzisztens abban a hitében, hogy a demokrácia minden más kormányzási formánál jobb, és nemcsak elvből, hanem konkrétan az ő országukban is. Emellett nincs olyan antidemokratikus párt vagy mozgalom, amely jelentős támogatást élvez, továbbá az állampolgárok a választásokon nem erőszakkal, csalással, illegális vagy alkotmányellenes eszközökkel kívánják érvényesíteni politikai preferenciáikat. Ebben az értelemben Magyarországon a demokratikus konszolidáció megvalósult.

A demokrácia azonban nem csupán a szabad választásokon nyugszik, hanem a szabadon választott kormányzat viselkedésén is, nevezetesen azon, hogy miként gyakorolja a hatalmát a választások közötti ciklusban. Felismeri-e a kormányon lévő párt azt az önértékét, hogy az alkotmányos szabályok betartásának elmélyítése számára is védelmet jelent majd akkor, ha ellenzékben lesz? Vajon a rendszer hosszú távú sikeres működéséhez fűzött érdekeit nem szorítják-e félre rövid távú, taktikai érdekei, amelyek az ellenzék jogainak csorbítását, korlátozását vonhatják maga után? Ráadásul jó esetben nemcsak önérték-érvényesítésről, hanem a demokrácia melletti normatív meggyőződésből fakadó kiállásról van szó.

Ezzel szemben – amint azt a latin-amerikai demokráciákra, illetve a posztszovjet rezsimekre vonatkozó kutatások kimutatták – a korrump, „belső pártra” és hálózataira épülő oligarchikus rezsimekben – ahol a törvényhozás és a bírászkodás korrumpálódik, az ügyészséget és a titkosszolgálatokat pedig rendszeresen politikai játszmák fedezésére használják fel – az alkotmányos demokrácia paravánja mögött informális, illegális, alkotmányellenes gyakorlatok intézményesülése figyelhető meg. Ha a po-

litikai és üzleti elit ez utóbbira mutat példát, akkor sokan ezt a mintát követik. Akkor a demokráciát a többséggel, a nemzetet az etnikummal, a jogállamot pedig az „erősebb jogával” azonosítják. Minél sekélyesebb, kizáróbb jellegű a rendszer és minél inkább úgy érzik képviselői, hogy nem tartoznak számadással választóiknak, annál nehezebb a rendszert a társadalmi hierarchia alsóbb fokain álló társadalmi csoportok számára elfogadhatóvá tenni, mert ilyen esetben a korrupció nemcsak a rendszer „mellékhatásaként”, hanem alaptulajdonságaként jelenik meg azok szemében. Magyarország természetesen nem jutott el ideig, de a választópolgárok egy része azt érezte, hogy ezen az úton indult el. A választásokon az ettől való félelmét vetítette ki a jövőbe, és ezért szavazott a kormányváltásra.

Az új magyar kormány előtt az a feladat áll, hogy bebizonyítsa: mindenképpen el kívánja kerülni ezt a gyakorlatot. Hogy képes lesz-e erre az önkorlátozásra, ma még nem tudható. A rendkívül agresszív kampány kettéosztotta az országot, így az új kormány első feladataként a társadalom újraegyesítését és a „hideg polgárháború” megszüntetését tűzte céljául. Ebből természetesen még nem következik, hogy nincsenek alapvető megosztottságok a magyar társadalomban. Az ország huszadik századi történelméből, az egymást követő világháborúk és diktatúrák traumáiból, a szabadság sok évtizedes hiányából, valamint a sokak számára váratlanul beköszöntő demokráciából és az újkapitalizmus igazságtalanságaiból nyilvánvaló, hogy számtalan sérelem, fájdalom, frusztráció halmozódott fel. A történelmi sebek többsége talán behegedt, de még nem gyógyult be, a kapitalizmus által teremtett újabb különbségek, társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére pedig még nincs gyógymód. Ez a demokrácia még nem jóléti demokrácia. A rendszerváltás óta eltelt 12 év történelmi perspektívából nézve hihetetlenül rövid időszak volt, de ezalatt nemcsak a politikai intézményrendszer átalakítása, de a privatizáció sokja is lezajlott. Olyan folyamatok futottak le szinte „percek alatt”, amelyek más országokban évtizedekig tartottak. A kommunizmusra adott magyar válasz a túlélés és az ügyeskedés volt, az újkapitalizmusra adott válasz pedig a nyomulás és a lenyúlás.² Nagyrészt individualista, egoista válaszok. Úgy tűnik, hogy nem „gyilkosok” között élünk – ahogy azt a radikális jobboldal sugallta –, hanem ügyeskedők, „macherek”, túlélők és kiskirályok világában, akikkel szemben szinte láthatatlanná váltak az elesett, kizsigerelt szegény emberek. Mintha a gazdagodás és előrejutás ára a becsület feladása és a szolidaritás megtagadása lenne.

A politikai és gazdasági átalakulás sokja után a hatalmon lévő politikai szétlányak a demokratikus konszolidáció kihívásával kellett szembenéznie. A konszolidáció elvileg a társadalmi béke, a sebek begyógyítása, a mindenkire egyre inkább kiterjedő közös gyarapodás politikája. Olyan politika, amely lehetővé

teszi a többféle identitást, amely nem szorítja bele az állampolgárok különféle csoportjainak sokféle identitását a politikai bal–jobb leegyszerűsítő, dichotóm világába. A liberális demokrácia egyszerre biztosítja a politikai szabadságot és a politikától való szabadságot; nem lehet lételeme tehát a „permanens forradalom”, még a retorikájában sem.

Az 1998–2002 között hatalmon lévő, Orbán Viktor vezette Fidesz–MPP–FKGP–MDF-kormány azonban a rendszerváltást követő „második forradalom” eszközeivel akart „konszolidálni”. De kiderült, hogy nem lehet a konszolidációt lezárni a társadalmi megosztottságok kiélézésével, azok egy dimenzióra való redukálásával, a barát–ellenség kettősségének végletes szembeállításával. Orbán Viktor miniszterelnök 1998-ban úgy érezhette, hogy itt az utolsó alkalom a társadalmi erővonalak újrarajzolásához. A „több mint kormányváltás” programja arra tett kísérletet, hogy modernizálja a jobboldalt, felépítse a „Fidesz-Magyarországot”, és meggyökeresztessen egy másik – a szocialistákétól gyökeresen eltérő – politikai kultúrát, klientúrát, társadalmi pillért. Úgy gondolta – és ez igaz is –, hogy jobb a demokráciának, ha legalább két klientúra verseng a hatalomért, mintha csupán egyetlen oligarchia dominálna. Ezért az általa elképzelt két Magyarország közötti kultúrharca gazdasági és társadalmi bázisát igyekezett megszervezni. Nem annyira társadalmi reformokban, hanem elitváltásban, pozíciószerezésben, klientúraépítésben és a Fidesz-Magyarország intézményi hátországának végérvényes, visszavonhatatlan megteremtésében látta feladatát. Programja mögé azonban négy év után nem sikerült a társadalom többségét felsorakoztatnia.

Végso soron az Orbán-kormány választási vereségének oka az lett, hogy a politikai közösséget azonosította a – csak a jobboldalra jellemző – kulturális közösséggel. Márpedig a liberális demokráciában a politikai és kulturális közösség nem azonosítható: egy politikai közösségben többféle kulturális közösség férhet meg egymás mellett. Aki tehát a létező (és kulturális értelemben heterogén) politikai közösséget egyetlen kulturális közösség normáinak követésére akarja készíteni, akarva-akaratlanul azt üzeni, hogy nem minden körülmények között elkötelezett híve a liberális demokráciának. A politikai közösség kettősítését a Fidesz–MPP vezette kormány az ország határain túlmutató „haza” szélesebb, imaginárius kulturális közösségének rekonstrukciójával próbálta ellensúlyozni. Így vált ismét fontossá a kérdés, hogy Magyarország mindenkor miniszterelnöke 10 millió vagy 15 millió magyar miniszterelnökének tartja-e magát: az „ország” vagy a „nemzet” vezetőjének? Orbán politikájában az okozott feszültséget, hogy az állampolgárok úgy érezték, miközben a miniszterelnök csak a jobboldali választói bázis érdekében politizált, addig rendszeresen 15 millió magyarra hivatkozott. Miközben Orbán azzal érvelt, hogy a magyarok lelki

megerősítésén és újraegyesítésén munkálkodik (amivel a nacionalizmus gyanúját vonta magára), addig az ország baloldali fele úgy érezhette, hogy a határokon átívelő magyar „újraegyesítés” retorikája csak azt a célt szolgálja, hogy elfogadtassák vele egy a kormánynak tetsző, imaginárius kulturális közösség szimbólum- és normarendszerét. Ez pedig alkalmas volt arra, hogy félelmet keltsen benne.

A baloldali Magyarország nyugodtan elviselt volna egy sikeresen politizáló, pragmatikus-konzolidációs jobboldali kormányt, de attól a gondolatától már félelem ébredt benne, hogy a kormány talán szokásaikat, értékeiket, normáikat is meg kívánja változtatni. Úgy tűnt, hogy az Orbán-kormány egyetlen kulturális közösség értékeit preferálja, és annak mintái nyomán kívánja felülről megszervezni a társadalmat. A kormánynak van ugyan társadalomszervező funkciója, de nem feladata a kulturális közösség megszervezése: annak ugyanis alulról, civil mintákat követve, szerves módon kell megszerveződnie. Hiába üzent a kormány, hogy „a jövő elkezdődött”, kiderült, hogy nem lehet a múltat „végeképp eltörölni”.

A társadalmi mozgósítás politikájával Orbán éppúgy átrajzolta a politikai térképet, mint tette azt Perón elnök a negyvenes-ötvenes évek Argentínájában, de hasonló folyamat zajlott le Tudjman Horvátországában és Meciar Szlovákiájában, ahol a „többségi” demokrácia hívei álltak szemben a liberális demokrácia híveivel. Ugyanezt látjuk a mai Olaszországban is, ahol a korábbi „pártokrácia” eltűnt és a politikai élet egyetlen frontvonalra a Berlusconi-hívek és Berlusconi-ellenesek tábora között húzódik. Magyarországon a 2002-es választási kampány utolsó két hete az Orbán-párti és Orbán-ellenes politikai koalíciók elkeseredett és érzelmileg túlfűtött küzdelmét hozta. A „hideg polgárháború” forró kampányban öltött alakot.

Ezt a politizálási stílust és gyakorlatot nevezik populista politikának. Amikor a demokratikus politika hirtelen úgy jelenik meg, mint választás élet vagy halál, igazság vagy hazugság, jövő vagy múlt, jó vagy gonosz között. De jelenti még az állam szerepének újradefiniálását, osztogató, paternalista jellegének előtérbe állítását, a gazdasági nacionalizmust, a népre és az igazságra hivatkozó moralizáló retorikát, a „nép ellenségeinek” (belső hazaárulók, „kommunisták”, nagytőke, fináncoligarchia, kozmopolita értelmiség stb.) biztos kézzel történné kijelölését és megbélyegzését, a politikai pluralizmus egyetlen dimenzióra való leegyszerűsítését és polarizálását. A politikai versengés az elmúlt években kevésbé a programok és a racionálisan megvitatható érvek köré rendeződött, hanem inkább a „mi és ők” indulatok, kulturálisan megindokolt, szimbolikusan bemutatott, metapolitikai jellegű háborújává nőtte ki magát. A nemzeti szimbólumok (zászló, kokárda, Himnusz) lényegük szerint egyesítő funkcióját megosztó jellegűvé értelmezték át. A sport-

ból ismert „Hajrá magyarok!” és „Hajrá Magyarország!” jel-szavai – csakúgy, mint a „Forza Italia!” – kampányjelszavakká váltak. A nemzeti politikai közösség terét leszűkítették a párt híveire, és őket a „haza védelmére” szólították fel.³ Újlag kiderült, hogy a populista politikának nincs szüksége értelmiségi-ekre, csak propagandistákra.

A populista politika egyik legfontosabb eleme a hatalom perszonalizálása. Mindezt csak felerősítette a televízió, és az utóbbi évtizedben meghatározó tudatformáló szerephez jutó reklám- és videoklip-kultúra, a kommercializálódás hatása. A modern demokrácia sok szempontból mediatisztált demokrácia, kampánydemokrácia lett. A médiaközpontú kommunikáció világában előnyt élvez az, aki tömöríteni tudja mondanivalóját, kellően leegyszerűsítve tud vélt vagy valós igazságokat hihetően kommunikálni. Sokaknak nem azok a pártok az izgalmasak, amelyek a klasszikus verbális vitákra és programjaira építik mondanivalójukat, hanem amelyek a politizálást vizuális élménnyé teszik. A megértésnél és a tudatos elfogadásnál fontosabbá vált az átélés. Az élmény akkor válik átélhetővé, ha karizmatikus személyiségek közvetítik a párt üzenetét. Ha van ilyen karizmatikus személyiség, akkor az üzenet metapolitikai jellegűvé válhat: akkor már nem politikai programok, hanem hitvilágok, élményvilágok, szimbólumok, vallásos meggyőződések csapnak össze. Akkor már maga a személyiség lesz az üzenet. A politikai vezető ezáltal egy vallási jellegű gyülekezethez hasonló karizmatikus közösség élményt adó vezérévé válik, politikája pedig az átélés élményét adja az identitásukat kereső fiataloknak. A „vezérdemokráciában”⁴ a politika a híveknek az élmény, a feloldódás, az összetartozás üzenetét közvetíti, az ideológiák identitásokká válnak, a racionális-érvelő típusú politika pedig identitáspolitikává.

Az elmúlt ciklus nagy meglepetése volt, hogy kiderült erre a vezéri magatartásra bizonyos fokig szüksége volt a magyar társadalom jelentős részének. Kevésbé a városi embereknek, mint inkább a kisebb településeken élőknek. Úgy érezték, végre valaki egyértelműen és kellően leegyszerűsítve, érthetően, ugyanakkor kellő intellektualitással megmondja, hogy mit kell tenni a zűrzavaros, rossz beidegződésekkel teli, „irracionális”, dekadens világban. A választások azonban megmutatták, hogy a választókat jobban érdekli a jelen, mint a múlt, és akkor hisznek a jövő álmaiban és sikereiben, ha ennek alapjait a jelenükben, mindennapjaikban is érzékelik. Nyilatkozatai szerint Orbán Viktor az elmúlt négy év kormányzása és a Fidesz veresége között nem talált összefüggést.⁵ Hajlott arra, hogy a vereséget transzcendens okokkal magyarázza, és a veszített választások után is igyekezett elterelni a figyelmet kormánya hibáiról. A Fidesz–MPP vezetői nem tudtak vagy nem akartak szembenézni azzal: hibákat kellett elkövetniük ahhoz, hogy választást ve-

szítsenek gazdasági prosperitás idején. A választások után a leköszönő kormányfő a népvézéri szerepet választotta, és egyértelművé tette, hogy nem kíván „visszazökkenni” a parlamentáris politizálás világába. Pártfunkciót, frakcióvezetői posztot, parlamenti bizottsági szerepet nem vállalt, idegenkedett a hagyományos ellenzéki szereptől. Polgári köröket, öntevékeny csoportokat szervezve a mozgalmi szférába helyezte át politikai tevékenységét, kijelentve, hogy „a haza nem lehet ellenzékben”. A „hazát” akarja képviselni az ellenzéki pártok „főle emelkedve” és az általa elképzelt Magyarország társadalmi bázisát, infrastruktúráját kívánja megszervezni. A Fidesztől mint választási párttól eljutott a társadalom különböző intézményeibe mélyen beágyazott, széles politikai mozgalom – egy leendő jobboldali pártunió – kiépítéséhez.

Végso soron az Orbán-kormány azért bukott meg, mert egyszerre és „egyetlen rohammal” akart megvalósítani egymással is konfliktusban álló célokat: a „lelkek forradalmát” és a konszolidációt. Politikájában a konfrontációt a kompromisszumok elé helyezte, amit a választók nem honoráltak. Az áprilisi választásokon az állampolgárok nemcsak a pártprogramokra és a vezető politikai személyiségek üzeneteire figyeltek, hanem a stabilitás és a demokratikus intézményrendszer védelmére is.

Az új miniszterelnök, Medgyessy Péter a kampányban gyakran kifejezte azt a szándékát, hogy véget vessen a „két Magyarország” közötti kultúrharcnak, és elősegítse a parlamentarizmus elveit jobban tiszteletben tartó, konszenzusra jobban építő demokráciához való visszatérést. A társadalmi béke megerősítése szempontjából jelentős üzenete lehet például a nők nagyobb politikai szerepvállalásának.⁶ Úgy tűnik, az MSZP kezdi komolyan venni azt a Nyugat-Európában már elterjedt álláspontot, hogy a modern demokráciának – az állampolgári jog-egyenlőségből következően – elengedhetetlen része a nemek közötti egyenlőség. Ennek pedig nemcsak a társadalmi életben, hanem a politikai elit összetételében is célszerű megjelennie.

Medgyessy Péternek az a szándéka, hogy a „nemzeti közép” kormányát vezesse, a Schröder-féle „új közép” politikájára emlékeztet: az egyházakkal való kibékülést, az egészségügy és a vidék fejlesztését, új értelmiségpolitikát és a szegényekkel való nagyobb törődést ígéri. Megújulást, szemléletváltást s egyúttal bizonyos fokú szakítást ígért nemcsak az Orbán-féle populista demokráciafelfogással, hanem a Horn-korszak technokrata, „válságmenedzselő” politikájával is. Ezt jelezte az a deklarált törekvése, hogy pártonkívüliként az őt miniszterelnöknek választó kormánypártok belső konfliktusai „főle emelkedjék”, és ne legyen kiszolgáltatva az MSZP erőcsoportjainak. De ennek megvalósítása egyáltalán nem tűnik könnyűnek, hiszen – amint azt a 2002. júniusi bizalmi válság megmutatta – a miniszterelnök csak a koalíciós pártokra támaszkodva őrizheti meg pozíci-

óját. Az MSZP-ben még a változás is csak a folytonosság keretei között képzelhető el: a megjelenő új arcok mellett az 1980-as évek reformkommunistái és az 1994–98 közötti Horn-kormány „szocialista menedzserei” közül többen most is főszerphez jutottak.

JEGYZETEK

- 1 Az SZDSZ-nek az MSZP-től mindmáig különböző identitását élesen exponálta a Medgyessy Péter miniszterelnök kérelmhárító múltjának napvilágra kerülésekor, 2002 júniusában kirobbant vita. Vö. Kis János: „Medgyessynek mennie kell” *Magyar Hírlap*, 2002. június 19.; Tóth Csaba-Török Gábor: „A Medgyessy-botrány és az SZDSZ” *Élet és Irodalom*, 2002. június 28.; Bozóki András: „A bárányok már nem hallgatnak” *Népszabadság*, 2002. június 29. stb.
- 2 Erről lásd bővebben „Rhetoric of Action” című tanulmányomat; in András Bozóki (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest–New York: Central European University Press, 263–283. old.
- 3 Lásd erről bővebben Orbán Viktor választási beszédét, amit a budapesti Testnevelési Egyetemen mondott el 2002. április 9-én. *Magyar Hírlap*, 2002. április 10.
- 4 Vö.: Kőrösnéyi András: „Vezérdemokrácia és az antik orátorok” in Szabó Máté (szerk.): *Demokrácia és politikatudomány a 21. században*. Budapest: Rejtjel, 2002. 54–76. old.
- 5 Lásd például Debreczeni József interjút Orbán Viktorral, in Debreczeni József: *Orbán Viktor*. Budapest: Osiris, 2002. 555–561. old.
- 6 Magyarország történetében először van női elnöke az országgyűlésnek, és a belügyminiszteri posztot ugyancsak először tölti be nő. A legnagyobb parlamenti frakciót szintén nő vezeti, amire korábban szintén nem volt példa.

